

САМАРКАНД КОГОЗИ

*Йигиталиева Шириной**Наманган вилояти тарихи ва маданияти давлат**Музейи илмий ходими*

Дунё маданий тараққиётида Шарқ китобатчилик санъатининг ўзига хос ҳамда бетакрор ўрни бор. Кўхна Шарқда хусусан Ўрта Осиёда китобатчилик соҳасининг шаклланиши ва тарққий этиши Шарқ дунёсида илк бор айна шу ҳудуд бағрида қоғоз ишлаб чиқаришнинг йўлга қўйилганлиги билан узвий боғлиқдир. Эрамизнинг 1-асрида Хитойда қоғознинг кашф этилиши ва унинг ишлаб чиқарила бошланиши дунё миқёсида китобатчиликнинг тез суръатлар билан ривожланишига туртки бўлди. Хитойликлар сердаромад соҳа ҳисобланган қоғоз ишлаб чиқаришни қанчалик сир тутмасин 8-асрнинг иккинчи ярмидан эътиборан Самарқандда Хитой қоғози сингари сифатга эга бўлган қоғоз тури ишлана бошланди. Самарқанда қоғоз ишлаб чиқариш учун керакли бўлган хомашёнинг барча турлари-ипак, кано, пахта, қамиш, похол, тут новдаси пўсти кабилар мавжуд эди. Самарқандда тайёрланган қоғоз турларига нисбатан Самарқанд қоғози ёки Шарқона қоғоз терминлари ишлатилган. Шу тариқа Самарқанд қоғози деб номланувчи қоғоз турининг довуғи ўзининг сифати ва нафислиги билан қисқа вақт ичида дунёга таралди. Самарқанд қоғозининг яратилиши хусусида тарихий манбаларда турлича фикрларни учратиш мумкин. Манбаларда ёзилишича 7-асрда ҳали Еропада папирус ва пергамент асосий ёзув ашёси сифатида фойдаланиётган бир вақда Шарқ мамлакатларида аллақачон қоғоз ишлаб чиқариш йўлга қўйилган эди. Бу эса араб халифалигига қарашли барча юртларда айниқса ҳозирги Ўрта Осиё ҳудудларида энг сифатли қоғоз ишлаб чиқарилганлиги бизгача етиб келган ва илк араб қоғоз китобининг Дамашқ (ўрама) китоби деб номланганлиги тарихий манбаларда далиллар билан асосланган. Баъзи олимларнинг фикрича Ўрта Осиё ҳудудида хусусан Самарқанда қоғоз ишлаб чиқариш араб халифалигига қадар ҳам мавжуд бўлган. 1931-йили Муғтепа тоғидан топилган Самарқанд ҳуқумдорларига оид ҳужжатлар ҳамда Тупроққалъада қўлга киритилган Хоразм архив материаллари Суғдиёна, Хоразм ва Бақтриядаги қоғозга ёзилган маҳаллий қўлёзмаларнинг араблар босқинидан аввалги даврларга оидлигини асослайди. Баъзи тарихчиларнинг фикрича самарқандликлар қоғоз ишлаб чиқариш сирларини 751 йили Таласда бўлиб ўтган жангда Зиёд ибн Солиҳ томонидан асирга олинган хитойлик қоғоз усталаридан ўрганишган. П.Т.Зотовнинг маълумотларига кўра 751-йилнинг июлида Зиёд ибн Солиҳ қўшинлари хитойликларнинг Гао-Сянь-Чжи бошчилигидаги қўшин устидан ғалаба қозанади. Жанг натижасида Хитой томонидан 50000 жангчи ҳалок бўлади. 20000 аскар асирга олинади. Ана шу асирга олинганлар орасида қоғоз ишлаб чиқаришни биладиган хунармандлар ҳам бўлган. В.В. Бартольднинг ёзишича туркиялик тарихчи олим профессор Карабажек олиб борган тадқиқотларга кўра қоғознинг эски увода ёки латта-путталардан тайёрланиши самарқандликлар кашфиёти сифатида талқин қилинади. Чунки Самарқандда 10-асрга қадар, 940-йилгача уводадан қоғоз

тайёрлаш иши йўлга қўйилган, деб эътироф этилади. Лекин баъзи манбаларда увададан қоғоз тайёрлаш технологияси Хитойда эрамиздан иккинчи асрдан эътиборан мавжуд бўлганлиги тахсин қилинади. Нима бўлганда ҳам 10-аср охирларига келиб Самарқанд қоғози Ислом мамлакатларида папирус ҳамда пергамент ўрнини тамоман эгаллади. Қадимги юнон китобатчилигида қўлланган ёзув ашёлари борасидаги қимматли маълумотларни буюк аллома Абу Райхон Берунийнинг “Хиндистон” асарида учратишимиз мумкин. Беруний ёзади “Қадимги юнонлар сингари териларга ёзиш одати хиндларда бўлмаган эди. Сукротдан асар ёзмай қўйишинининг сабабини сўралганда “Илмни тирик кишилар қалбларидан ўлик қўйларнинг териларига кўчирмайман” деган. Ушбу матндан англанадиги буюк юнон файласуфи Сукрот тери қоғозларга ёзишдан ўзини тияди. Бу ҳолни турли тахминлар билан изоҳлаш мумкин. Айтайлик бир саҳифа қоғоз тайёрлаш учун битта қўзичоқнинг териси лозим бўлса икки юз саҳифалик қўлёзма учун икки юзта қўзичоқнинг баҳридан ўтиш керак бўлган. Энди ўйлаб кўрайлик, бир қўзичоқ сўйиш ҳолига келиш учун 1-2 яшар бўлиши керак, уни биз мурғаклигидаёқ қоғоз учун терисини шилиб олсак, қанчалик аянчли? Сукрот кўз ўнгида ҳам шу мурғак қўзичоқ гавдаланган бўлиши мумкин.

Ўзбек қоғозининг кашф этилиши унинг “Буюк ипак йўли” орқали Европа бозорларига етказилиб берилиши, бунинг натижасида дастлаб Европада сўнгра жаҳон миқёсида матбаачиликнинг вужудга келиши тарихий нуқтаи назардан дунё миқёсида фан-техника тараққиётига оламшумул йўл очиб берди. Машҳур рус адиби ва тарихчиси Карамзин таъкидлаганидек “Ақл тарихи икки асосий даврни тақдим этди: ҳарф ва матбаа ихтироси. Қолган ҳамма нарса уларнинг натижасидир. Оламни олтиндан кўра кўпроқ кўрғошин ўзгартирди. Инсоният тафаккурининг буюк меваси сифатида қоғознинг кашф этилиши натижасида матбаачиликнинг пайдо бўлиши жаҳон фан-техника ривожига инқилоб ясади. Демак, қадимда юртимиз сарҳадларида хусусан Самарқанд, Бухоро, Қўқон шаҳарларида қоғознинг ишлаб чиқарилиши ва унинг “Буюк ипак йўли” орқали Европа умуман Жаҳон бозорига олиб чиқилиши дунё тамаддунида янги даврга асос солди. Ўзбек қоғозининг кашф этилиши ва дунё бозорига кириб бориши дунёни янги бир цивилизация сари етаклади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбек қоғози. Гулистон журнали 2021й/2.
2. Қоғоз тарихидан. Фан ва турмуш журнали 1999й /3-4.
3. Интернет сайтлаи.